

Verbod op het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen door verkozen mandatarissen

Samenvatting

In deze aanbeveling maakt Unia een juridische analyse over het verbod op het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen door verkozen mandatarissen. Het gaat om personen die verkozen zijn in de beraadslagende vergaderingen die op de verschillende niveaus worden georganiseerd (gemeenteraden, provincieraden, parlementen). Welke regels kunnen vastgelegd worden voor deze verkozen vertegenwoordigers van het volk, en hoe verhouden die zich ten opzichte van de verschillende grondrechten in een democratische rechtstaat? Op die vragen biedt onderstaande aanbeveling een antwoord.

Inhoud

Verbod op het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen door verkozen mandatarissen	1
1 Betrokken bevoegdheden.....	2
2 Bevindingen.....	2
3 Analyse van de grondrechten.....	4
4 Aanbeveling	11
5 Bibliografie.....	12
6. Contacten Unia	13

Interfederaal Gelijkekansencentrum
Centre interfédéral pour l'égalité des chances
Interföderales Zentrum für Chancengleichheit

1 Betrokken bevoegdheden

- Alle beraadslagende vergaderingen van de verschillende beleidsniveaus, namelijk
  - De Gemeenteraden,
  - De Provincieraden,
  - De Regionale parlementen,
  - De Gemeenschapsparlementen,
  - De Raad van de Franse Gemeenschapscommissie,
  - De Raad van de Vlaamse Gemeenschapscommissie,
  - De Verenigde Vergadering van de Gemengde Gemeenschapscommissie,
  - Het federale parlement.

- Unie van steden en gemeenten in Wallonië
- Brulocalis, Vereniging van de Stad en de Gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
- Vereniging van Vlaamse steden en gemeenten

2 Bevindingen

Unia werd in het verleden regelmatig om advies gevraagd over de mogelijkheid tot het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen door verkozenen in de overlegorganen op de verschillende beleidsniveaus (parlementen, provincieraden, gemeenteraden ...). We geven hieronder enkele voorbeelden van zo'n verboden.

Na de eedaflegging van Mahinur Özdemir in het Brussels Hoofdstedelijk parlement werd in 2009 een voorstel ingediend: 'Voorstel tot wijziging van het reglement tot verbod op het dragen van tekenen van overtuiging door de leden die een representatiefunctie uitoefenen¹'.

In april 2013, drie maanden na de inrichting van de nieuw verkozen gemeenteraden, heeft het College van Burgemeester en Schepenen van Boom in de deontologische code van de gemeenteraad, het verbod op het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen door de gemeentelijke mandatarissen opgenomen. Het verbod werd uiteindelijk opgeheven.

---

¹ Voorstel tot wijziging van het reglement van 9 oktober 2007 tot verbod op het dragen van tekenen van overtuiging door de leden die een representatiefunctie uitoefenen
<http://weblex.irisnet.be/data/arccc/doc/2009/103214/images.pdf>.

Interfederaal Gelijkekansencentrum
Centre interfédéral pour l'égalité des chances
Interföderales Zentrum für Chancengleichheit

In maart 2014 werd een voorstel ingediend voor een Waals decreet dat het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen verbiedt voor gemeentepersoneel en leden van een intergemeentelijk college of uitvoerend orgaan, of een projectvereniging.²

Ten slotte werd Unia in 2019 bevestigd naar aanleiding van het voorstel van de gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe om een ethische code aan te nemen die van toepassing is op de gemeentelijke mandatarissen en die de volgende bepaling bevat: *'Om het beginsel van neutraliteit te respecteren, zullen de gemeentelijke mandatarissen zich bij de uitoefening van hun mandaat onthouden van het ostentatief dragen van levensbeschouwelijke tekenen'*.

Unia vond het dan ook zinvol om een aanbeveling op te stellen die een juridische analyse maakt van dit soort verboden. Aan welke regels over levensbeschouwelijke en religieuze symbolen kunnen verkozen volksvertegenwoordigers onderworpen worden? Sommige kandidaten bij verkiezingen dragen immers een levensbeschouwelijk symbool. Als die persoon verkozen wordt, kunnen dan beperkingen worden opgelegd aan die persoon, wat het dragen van die symbolen betreft?

Het uiten van een mening over maatschappelijke aangelegenheden en het tonen van een verbondenheid met een bepaalde politieke stroming zijn inherent aan de functie die zij uitoefenen³. Het is immers op deze basis dat zij door de burgers gekozen zijn. Aangezien zij een hoge mate van vrijheid van meningsuiting genieten – uiteraard binnen bepaalde grenzen, bv. het verbod op het aanzetten tot haat – is het van essentieel belang dat zij de vrijheid hebben om een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging te uiten. Dat kan bijvoorbeeld door hun kleding.

Bovendien is het fundamenteel in een representatieve democratie, dat de bevolking het recht heeft om zich te laten vertegenwoordigen door wie zij verkiezen. Als een deel van de bevolking ervoor kiest om zelf een levensbeschouwelijk symbool te dragen, en tijdens de verkiezingen vrijwillig voor iemand stemt die ook zo'n symbool draagt, dan brengt een verbod op die symbolen dat recht in gevaar. Op die manier zouden deze burgers niet kunnen stemmen op mensen met wie ze zich identificeren, of zich niet kunnen identificeren met de mandatarissen van hun keuze.

---

² Voorstel van decreet van het Waals Gewest van 11 maart 2014 tot wijziging van enkele bepalingen van de Code voor de lokale democratie en van de decentralisering met het oog op het verbieden van religieuze symbolen door de leden van de gemeentecollege, provinciale colleges, colleges van intercommunales en de organen van het beheerscomité van de projectverenigingen.

Zie http://nautilus.parlement-wallon.be/Archives/2013_2014/DECRET/1010_1.pdf

³ J. RINGELHEIM, « Les interdictions de port du foulard visant les femmes adultes », Analyse de la Ligue des droits humains, p. 10. Mis à jour le 16 octobre 2017, beschikbaar op de website http://www.liguedh.be/wp-content/uploads/2018/02/LDH_Note_Foulard_2017.pdf.

3 Analyse van de grondrechten

Om te kunnen oordelen of een dergelijk verbod in overeenstemming is met het recht op godsdienstvrijheid, de vrijheid van meningsuiting en met het beginsel van gelijkheid en non-discriminatie, maken we een analyse in verschillende stappen. Eerst moet de definitie en de reikwijdte van het verbod worden nagegaan (1). Daarna bekijken we of een dergelijke inperking voorzien is in een duidelijke, toegankelijke en voorspelbare tekst (2). Vervolgens onderzoeken we het doel van de beperking (3). En tenslotte bepalen we of de maatregel - daar waar zij een inperking is op de grondrechten - in verhouding staat tot het nagestreefde doel (4).

1) Grondrechten in het geding

In het bijzonder worden drie grondrechten aangetast door het verbod voor verkozen mandatarissen om levensbeschouwelijke en religieuze symbolen te dragen: de vrijheid van gedachten, geweten en godsdienst, het recht op non-discriminatie op basis van geloofsovertuiging en tenslotte, het recht op vrijheid van meningsuiting. Die rechten kunnen alleen onder strikte voorwaarden worden ingeperkt. In een democratie is vrijheid de regel en een verbod de uitzondering. De kwestie van het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen is dus ondergeschikt aan een andere, meer centrale kwestie: die van de individuele vrijheid.

De vrijheid van godsdienst wordt gewaarborgd door artikel 19 van de Belgische Grondwet, artikel 9 van het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden en artikel 18 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten. Het heeft zowel een intern als een extern aspect. Enerzijds wordt de vrijheid van godsdienst vooral uitgeoefend *'in de intimiteit van het individu; het beweegt zich naar binnen en wordt niet geëxternaliseerd'*⁴. In relatie tot zijn intern aspect, heeft het recht op godsdienstvrijheid een absoluut karakter: aangezien het omwille van zijn aard geen aanleiding kan geven tot inbreuken op de openbare orde, is het aan geen enkele beperking onderworpen⁵.

Het externe aspect van de vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst impliceert *'de vrijheid, hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in de privésfeer zijn godsdienst of overtuiging te belijden door onder andere de eredienst, door het onderwijzen ervan, door de praktische toepassing ervan en het onderhouden van de geboden en voorschriften'*⁶. Op dezelfde manier beschermt de Belgische Grondwet de

---

⁴ E. ERGEC et J. VELU, La Convention européenne des droits de l'homme, Répertoire pratique du droit belge, Bruxelles, Bruylant, 2014, p. 718.

⁵ *Ibid.*

⁶ EHRM, Feti Demirtas t. Turkije van 17 januari 2012, § 106.

openbare uitoefening van de godsdienstvrijheid en de vrijheid om zijn mening te uiten. In tegenstelling tot het interne aspect neemt de vrijheid om zijn godsdienst of overtuiging te belijden de vorm aan van handelingen die mogelijk gereguleerd moeten worden. Het is belangrijk te benadrukken dat, hoewel niet alle beperkingen zijn uitgesloten, *'het belang van het recht in kwestie vraagt om een rigoureuze beoordeling van de toegestane beperkingen'*⁷. Zoals bepaald in artikel 9, lid 2, is elke beperking van het recht op godsdienstvrijheid slechts toegestaan als deze bij wet is voorgeschreven, noodzakelijk is voor de verwezenlijking van een legitiem doel en in verhouding staat tot dat doel.

Het verbod op levensbeschouwelijke en religieuze symbolen kan ook een schending inhouden van **het recht op vrije meningsuiting** dat wordt gewaarborgd door artikel 19 van de Grondwet en artikel 10 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens. Volgens het Europees Hof voor de Rechten van de Mens vormt de vrijheid van meningsuiting *'een van de essentiële grondslagen van een democratische samenleving, een van de basisvoorwaarden voor haar vooruitgang en voor de ontwikkeling van elk individu'*⁸. De toelaatbare beperkingen van dit recht zijn ook in overeenstemming met de bovengenoemde algemene theorie, nl. de drievoudige voorwaarde van legaliteit, legitimiteit en proportionaliteit.

Het verbod op levensbeschouwelijke en religieuze symbolen betekent ook een schending van het beginsel van gelijkheid en non-discriminatie zoals vastgelegd in de artikelen 10 en 11 van de Grondwet, artikel 9 van de wet van 10 mei 2007 betreffende de bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie⁹ en artikel 14 van het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens. Het maakt immers een onderscheid op basis van geloof of levensbeschouwing. Het is inderdaad mogelijk dat bepaalde personen de uitoefening van hun politieke mandaat wordt ontzegd om redenen die verband houden met de uiting van hun geloofsovertuiging. Volgens de jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Unie in zijn G4S-arrest¹⁰ vormt een verbod op het dragen van religieuze symbolen een indirect onderscheid in

⁷ E. ERGEC et J. VELU, op.cit., p. 727. Zie ook EHRM Svyato-Mykhaylivska Parafiya t. Oekraïne van 14 juni 2007, § 114.

⁸ EHRM Handyside t. VK van 7 december 1976, § 49.

⁹ Aangezien de strijd tegen discriminatie een gedeelde bevoegdheid is van de federale staat, de gemeenschappen en de gewesten, is het noodzakelijk om de bevoegde federale of gefedereerde entiteit te definiëren om de relevante wetgeving in te roepen. In dit verband wordt, naast de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie, verwezen naar het volgende, zonder exhaustief te willen zijn : het decreet van de Franse Gemeenschap van 12 december 2008 betreffende de bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie, het decreet van het Waalse Gewest van 6 november 2008 betreffende de bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie, de kaderverordening van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest van 25 april 2019 betreffende het diversiteitsbeleid en de strijd tegen discriminaties bij het lokale Brusselse openbaar ambt en het decreet van de Vlaamse gemeenschap van 10 juli 2008 betreffende het kader voor de gelijkheid van kansen en behandeling. Voor meer informatie zie <https://www.unia.be/nl/wetgeving-aanbevelingen/wetgeving>.

¹⁰ HvJ 14 maart 2017 S. Achbita, Het Centrum voor Gelijkheid van kansen t. G4S.

behandeling, tenzij het objectief gerechtvaardigd is door een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn.

2) Analyse van de naleving van de voorwaarden voorzien door de grondrechten

Zoals hoger reeds beschreven, is een beperking op een grondrecht zoals de vrijheid van meningsuiting en de godsdienstvrijheid, slechts toegestaan op voorwaarde dat ze voorzien is door de wet (A), noodzakelijk voor de realisatie van een legitiem doel (B) en in verhouding staat tot dit doel (C). Overigens moet elk indirect onderscheid in behandeling objectief verantwoord worden door een legitiem doel (B) en de middelen om dat doel te bereiken moeten passend en noodzakelijk zijn (C). In de mate dat twee van de drie te analyseren aspecten vergelijkbaar zijn met de twee wettelijke bepalingen, worden ze hieronder gegroepeerd.

A. Legaliteitsbeginsel

De inmenging moet 'wettelijk voorgeschreven' zijn. Dat betekent dat de betrokken maatregel een grondslag moet hebben in het nationale recht, toegankelijk moet zijn voor de betrokkenen en voldoende nauwkeurig geformuleerd moet zijn om hen in staat te stellen de gevolgen die uit een bepaalde handeling kunnen voortvloeien, te voorzien in een mate die naargelang de omstandigheden van het geval redelijk is.¹¹

De legaliteitsvoorwaarde houdt dus in dat er een tekst moet worden aangenomen die juridisch bindend is. Dit is bijvoorbeeld niet het geval bij een ethische code, zoals we in één gemeente hebben gezien, die gericht was tot verkozen gemeentelijke mandatarissen. Dit soort teksten is eerder een politieke dan een juridische verbintenis. Het kan op geen enkele manier juridisch bindend zijn voor de gekozen vertegenwoordigers, die bovendien vrij zijn om zich er niet aan te houden. Wat dan met een vertegenwoordiger die met het verbod heeft ingestemd en het vervolgens niet respecteert? Die kan dan wel politiek verantwoordelijk zijn, maar kan niet verplicht worden om ontslag te nemen of zich eraan te onderwerpen.

B. Het door de beperking beoogde doel

De verschillende voorstellen om het dragen van levensbeschouwelijke en religieuze symbolen te beperken of te verbieden worden gerechtvaardigd door de wens om 'het beginsel van neutraliteit te eerbiedigen' en een verplichting tot terughoudendheid in het gedrag en de uitlatingen van de vertegenwoordigers na te leven. Dit omdat zij in de uitoefening van hun functie de instelling, en via deze instelling, alle burgers vertegenwoordigen. Het doel is dus om ervoor te zorgen dat deze laatste zich redelijk vertegenwoordigd kan voelen, wat volgens de auteurs van deze voorstellen niet het geval zou zijn als een mandataris een kledingstuk of accessoire draagt dat verwijst naar een bepaalde politieke ideologie of bepaalde opvattingen. Het is dus belangrijk dat *'deze vertegenwoordigers zich in hun gedrag en houding*

¹¹ Zie o.a. EHRM Dogru t. Frankrijk 4 december 2008, §49.

*daadwerkelijk conformeren aan het gemeenschappelijke erfgoed van waarden waarop een democratie is gebaseerd, zonder culturele, religieuze of filosofische gehechtheid te bevoordelen of de indruk te wekken deze te bevoordelen*¹².

In de ethische code die een Brusselse gemeente heeft voorgesteld, worden bijvoorbeeld de volgende overwegingen naar voren gebracht: het feit dat *'de gemeentelijke vertegenwoordigers in alle omstandigheden een gedrag moeten aannemen dat het vertrouwen van de burgers in de uitoefening van hun functie kan bevestigen en versterken'*, en dat zij *'hun functie uitoefenen met inachtneming van de volgende beginselen: belangeloosheid, integriteit, transparantie, zorgvuldigheid, eerlijkheid, waardigheid, verantwoordelijkheid en zorg voor de reputatie van democratische vergaderingen'*, of dat zij *'de grondwet, de wet (in de ruime zin), het beginsel van de universaliteit van de mensenrechten, de ethiek en goed bestuur moeten eerbiedigen'*.

Hoewel de legitimiteit van deze doelstellingen als zodanig niet kan worden betwist, lijkt het ons nuttig om enkele theoretische elementen in herinnering te brengen met betrekking tot de definitie en de reikwijdte van het begrip 'neutraliteit'.

Het beginsel van neutraliteit is van toepassing op de staat en daaruit volgt dat het voor de overheid verboden is de normen van een godsdienst op te leggen of te promoten of een bepaalde godsdienst ten onrechte te bevoordelen ten opzichte van andere godsdiensten of levensbeschouwelijke overtuigingen¹³. Dit vloeit voort uit een tweeledige verplichting: enerzijds de eerbiediging van de godsdienstvrijheid, die elk individu het recht garandeert om zonder inmenging van de staat zijn of haar geloof of levensbeschouwing te bepalen, en anderzijds het recht van elk individu op een gelijke behandeling, ongeacht zijn of haar religieuze of filosofische overtuigingen¹⁴. De neutraliteit van de staat is dus een instrument dat twee primaire beginselen wil garanderen: vrijheid en gelijkheid.

C. Proportionaliteit van de maatregel

Om een beperking van een grondrecht toelaatbaar te maken, moet worden aangetoond dat de maatregel noodzakelijk en evenredig is om dat doel te bereiken. Voor de proportionaliteitscontrole moeten drie voorwaarden strikt worden afgetoetst:

- De geschiktheid van de betwiste inmenging om het nagestreefde doel te bereiken (relevantietest);
- Het zoeken naar alternatieven die minder schadelijk zijn voor de rechten die op het spel staan (noodzakelijkheidstoets);

¹² http://nautilus.parlement-wallon.be/Archives/2013_2014/DECRET/1010_1.pdf.

¹³ J. RINGELHEIM, op. cit., 4.

¹⁴ I. RORIVE, « Être ou avoir l'air : une scénographie baroque des principes de neutralité et de non-discrimination. Commentaire de l'ordonnance du Tribunal de travail francophone de Bruxelles siégeant comme en référé du 16 novembre 2015 », A.P.T., 2016/4, 512.

- De afweging van de belangen die op het spel staan: de som van de door de inmenging veroorzaakte schade mag niet onevenredig zijn aan het voordeel dat het algemeen belang oplevert (evenredigheidstoets in strikte zin).

De relevantie van de maatregel doet vragen rijzen over de definitie en de reikwijdte van het begrip 'neutraliteit'. Een verbod zou beschouwd kunnen worden als proportioneel met betrekking tot de ambtenaren van de openbare dienst die (visueel) contact hebben met de burgers.

Het is echter duidelijk dat het geval van een politieke vertegenwoordiger fundamenteel verschilt van dat van overheidsambtenaren¹⁵. Van een mandataris wordt immers niet verwacht dat die op een onpartijdige manier een dienst verleent. Integendeel, het uiten van een mening over maatschappelijke vraagstukken en het tonen van een verbondenheid met een bepaalde politieke tendens is inherent aan de functie¹⁶. Het is op deze basis dat zij door de burgers zijn gekozen. In die zin heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens met betrekking tot de verplichting voor parlementsleden om de eed op het Evangelie af te leggen, besloten (vrije vertaling):

« 37. Volgens de heren Buscarini en Della Balda, was de beslissing om de eed in kwestie aan hen op te leggen 'een voorbedachte en dwingende daad' tegen hun vrijheid van geweten en godsdienst. (...)

*39. Het Hof merkt voorts op dat de regering tijdens de zitting van 10 december 1998 heeft willen aantonen dat de Republiek San Marino de vrijheid van godsdienst waarborgt, onder verwijzing naar de oprichtingsstatuten van 1600, de Verklaring van de Rechten van 1974, de ratificatie van het Europees Verdrag in 1989 en een hele reeks bepalingen op het gebied van het strafrecht, het familierecht, het arbeidsrecht en het onderwijs die elke discriminatie op grond van godsdienst verbieden. Niemand twijfelt eraan dat de nationale wetgeving over het algemeen de vrijheid van geweten en godsdienst garandeert. In het onderhavige geval kwam het feit dat verzoekers de eed op het Evangelie moesten afleggen, echter neer op een verplichting voor twee gekozen volksvertegenwoordigers om trouw te zweren aan een bepaalde godsdienst, hetgeen niet verenigbaar was met artikel 9 van het Verdrag. Zoals de Commissie in haar verslag terecht opmerkt, **zou het tegenstrijdig zijn om de uitoefening van een mandaat dat tot doel heeft verschillende visies op de samenleving in het parlement te vertegenwoordigen afhankelijk te stellen van de voorwaarde dat men zich eerst aan een bepaalde visie op de wereld houdt.***

¹⁵ M. NIHOUL et S. WATTIER, « L'interdiction de signes convictionnels comme limite à l'exercice des libertés. Etat des lieux au niveau communal », Rev. Dr. Comm., 2018/3, p. 34.

¹⁶ J. RINGELHEIM, o.c., 10.

40. De beperking in kwestie kan daarom niet worden beschouwd als 'noodzakelijk in een democratische samenleving'¹⁷.

Op grond van hun gewaarborgde vrijheid van meningsuiting is het logisch dat zij zich vrijelijk kunnen uitdrukken, ook door de manier waarop zij zich kleden, over een al dan niet godsdienstige overtuiging¹⁸. Het spreekt voor zich dat als de kiezers een dergelijke houding ongepast vinden, zij de vrijheid hebben om dit in het stemhokje te laten blijken. Bovendien blijft een gekozen mandataris bij de uitoefening van zijn mandaat geïdentificeerd als behorend tot een politieke partij en kan hij de ideeën van die partij in het openbaar blijven verdedigen, zelfs als deze niet door de hele bevolking worden gedeeld.

Aangezien de vrijheid van meningsuiting van verkozen vertegenwoordigers in een democratie als fundamenteel wordt beschouwd, kan een beperking alleen gerechtvaardigd zijn als er dwingende redenen¹⁹ zijn. Dat is hier niet het geval.

In de meldingen die Unia heeft ontvangen, werden ook andere redenen ter rechtvaardiging aangehaald.

Zo was er bijvoorbeeld de zorg om het democratische debat binnen een gemeenteraad te handhaven. Volgens deze redenering zou het debat alleen mogelijk zijn als de vertegenwoordigers beschikbaar zijn en geneigd zijn te luisteren naar het tegengestelde standpunt. Een levensbeschouwelijke en religieuze symbolen zou de vertegenwoordigers aan beide zijden echter zodanig gespannen kunnen maken dat een gesprek bemoeilijkt wordt en het debat geïnstrumentaliseerd wordt. Er zou dus een onderscheid moeten worden gemaakt tussen degenen die worden gekozen door het tonen van een teken dat dus deel uitmaakt van hun identiteit en degenen die het tonen van een teken gebruiken als argumentatiemiddel om hun standpunt op te leggen, waarbij de laatste de enige zijn die onder het verbod vallen. Ook deze rechtvaardiging roept een aantal bemerkingen op.

In het kader van de uitwisselingen die we met één gemeente hadden, hadden de gegeven voorbeelden alleen betrekking op de manifestatie van politieke en niet-religieuze overtuigingen. In dit verband is het verbod op levensbeschouwelijke en religieuze symbolen, gelet op de vereisten van evenredigheid en noodzakelijkheid, problematisch voor zover er alternatieven zijn voor een dergelijk verbod: bijvoorbeeld de mogelijkheid voorzien in het reglement van orde voor de voorzitter om de vergadering te schorsen in geval van verstoring van de goede werking ervan. Tot slot is vanuit het oogpunt van het legaliteitsbeginsel dat hierboven is besproken problematisch, om een algemeen verbod op levensbeschouwelijke en

---

¹⁷ EHRM Buscarini en anderen t.. San Marino, 18 februari 1999, 24645/94, p. 10.

¹⁸ J. RINGELHEIM, o.c., 10.

¹⁹ Voorstel tot resolutie om het dragen van ostentatieve overtuigingen en het uiten van ostentatief gedrag door vertegenwoordigers van lokale bestuursorganen te verbieden, Parl. W.R., integrale verslag nr.36, sessie 2016-2017, 8.

Interfederaal Gelijkekansencentrum
Centre interfédéral pour l'égalité des chances
Interföderales Zentrum für Chancengleichheit

religieuze symbolen door politieke vertegenwoordigers in een code op te nemen, terwijl in de praktijk slechts politieke symbolen worden geïmagineerd. Hiermee worden vertegenwoordigers die zijn gekozen terwijl ze levensbeschouwelijke en religieuze symbolen droegen die deel uitmaken van hun identiteit onnodig benadeeld.

In het licht van de voorgaande bevindingen is Unia van mening dat het redelijkerwijs niet gerechtvaardigd is dat het aan verkozen mandatarissen wordt verboden hun religieuze en levensbeschouwelijke overtuiging te tonen door het dragen van een bepaald symbool, of dat hun een strikte neutraliteit van het voorkomen wordt opgelegd.

Interfederaal Gelijkekansencentrum
Centre interfédéral pour l'égalité des chances
Interföderales Zentrum für Chancengleichheit

4 Aanbeveling

Unia is van mening dat elk verbod op of beperking van de uiting van politieke, religieuze of filosofische overtuigingen door gekozen vertegenwoordigers die in overlegorganen zetelen, een onevenredige inmenging vormt en in strijd is met nationale en internationale bepalingen die de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting en het verbod op discriminatie op grond van geloof en levensbeschouwing beschermen – binnen de grenzen van het verbod op het aanzetten tot haat, discriminatie of geweld, alsook de openbare orde en de goede zeden.

De vrije keuze om al dan niet levensbeschouwelijke en religieuze symbolen te dragen zou dus voorrang moeten krijgen. Unia beveelt dan ook aan om niet in een dergelijk verbod te voorzien.

5 Bibliografie

Wetgeving :

- Artikels 10, 11, 19 en 20 van de Grondwet
- Artikels 9, 10 en 14 van het Europees Verdrag voor de rechten van de Mens
- Artikel 18 van het Internationaal pact voor de burgerrechten en politieke rechten
- Ontwerp van decreet voor het verbod op het dragen van ostentatieve veruiterlijkingen van overtuigingen en ostentatieve gedragingen voor mandatarissen van plaatselijke uitvoerende organen, Parl.W.G., Beknopt verslag n°36, sessie 2016-2017, p.8.

Rechtspraak :

- EHRM., arrest Dogru t. Frankrijk van 4 december 2008.
- EHRM., arrest Feti Demirtas t. Turkije van 17 januari 2012.
- EHRM arrest Svyato-Mykhaylivska Parafiya t. Ukraine van 14 juni 2007.
- HVJ- EU, arrest van 14 mars 2014, C-157/15, Achbita t. G4S
- EHRM., arrest Handyside v. Verenigd Koninkrijk van 7 décembre 1976.
- EHRM, arrest Buscarini et autres v. San-Marino, 18 februari 1999

Rechtsleer :

E. ERGEC et J. VELU, La Convention européenne des droits de l'homme, Répertoire pratique du droit belge, Bruxelles, Bruylant, 2014, p. 718.

J. RINGELHEIM, « Les interdictions de port du foulard visant les femmes adultes », *Analyse de la Ligue des droits humains*, p. 4. Mis à jour le 16 octobre 2017, disponible sur http://www.liguedh.be/wp-content/uploads/2018/02/LDH_Note_Foulard_2017.pdf.

I. RORIVE, « Être ou avoir l'air : une scénographie baroque des principes de neutralité et de non-discrimination. Commentaire de l'ordonnance du Tribunal de travail francophone de Bruxelles siégeant comme en référé du 16 novembre 2015 », *A.P.T.*, 2016/4, p. 512.

M. NIHOUL et S. WATTIER, « L'interdiction de signes convictionnels comme limite à l'exercice des libertés. Etat des lieux au niveau communal », *Rev. Dr. Comm.*, 2018/3, p. 34.

Interfederaal Gelijkekansencentrum
Centre interfédéral pour l'égalité des chances
Interföderales Zentrum für Chancengleichheit

6. Contacten Unia

Fr Delphine LIEFOOGHE, delphine.liefooghe@unia.be, 02/212.31.45

Sophie VINCENT, sophie.vincent@unia.be, 02/212.31.34

NI Imane EL MORABET, imane.elmorabet@unia.be, 02/212.30.95